

О. М. ЗАВАЛЬНЮК. Утворення і діяльність
державних українських університетів
(1917–1921 рр.). — Кам'янець-Подільський:
Аксіома, 2011. — 652 с.

Період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. є одним із пріоритетних у дослідженні нинішньої вітчизняної історичної науки. У цьому контексті монографія О. М. Завальнюка, у якій уперше узагальнюється процес утворення і діяльності державних українських університетів під кутом зору їх ролі в національно-культурному і освітньому відродженні України, є новим кроком у висвітленні малодослідженої проблеми. Ця робота появилася у той час, коли український політикум і суспільство наполегливо шукають ефективні шляхи модернізації сучасної університетської освіти, входження її у європейський освітній простір як інноваційної моделі розвитку.

Глибоко проаналізувавши складний історичний період, освітньо-культурні процеси, автор виробив виважену концепцію дослідження, яка врахувала найбільш сутнісні моменти, пов'язані з появою в українському соціумі національної університетської ідеї та рухом до її успішної реалізації, створенням і розвитком державних українських університетів за реалізації політики, спрямованої на національне відродження країни.

Матеріалізацію концепції зроблено з позицій історизму, об'єктивності, системності, із залученням таких надійних і перевірених методів дослідження як проблемно-хронологічний, історико-типологічний, історико-порівняльний, історико-системний, біографічний, статистичний та інші. Теоретико-методологічні засади дослідження склали фундаментальні уявлення про освіту як особливу соціальну систему творення і поширення наукових знань, які є надбанням національної і світової культур, перевірені багатолітньою прак-

тикою різних країн світу принципи функціонування університетів. Сюди ж віднесені наукові ідеї і теоретичні положення щодо організації університетської освіти, викладені в працях вітчизняних та зарубіжних науковців.

Зроблений в монографії аналіз праць істориків перекоонує, що цією проблемою займалися епізодично, без глибокого вивчення джерельної бази. Тому ніхто із дослідників не створив повного і цілісного дослідження, яке б дало відповідь на низку запитань, що вже давно цікавлять істориків.

Уперше таку мету сформулював О. М. Завальнюк, відомий український науковець з Кам'янця-Подільського (з цієї проблематики він опублікував кілька монографій, десятки книг-нарисів і брошур, майже 190 статей, більше 100 з яких є фаховими).

До джерельної бази він залучив надзвичайно багатий і різноманітний матеріал, почерпнутий, передусім, з 563 справ 40 фондів чотирьох центральних, трьох обласних, одного міського державних архівів України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Також він використав майже 800 матеріалів трьох десятків періодичних видань тієї доби. Помітну групу джерел становлять унікальні мемуарні видання, передусім, свідків і учасників процесу університетського будівництва. Це дало змогу охопити практично повний спектр джерел, використати увесь наявний історичний матеріал, що посприяло успішному розв'язанню поставлених автором дослідницьких завдань.

Структура роботи підпорядкована меті і завданням роботи, охоплює важливі складові проблеми. У шести розділах проаналізовано джерельно-історіографічну базу, громадський рух за українізацію освіти, роль інтелігенції в утворенні українських університетів, їх матеріально-технічну базу, кадровий склад, студентський контингент, організацію навчального процесу, наукового і культурного життя, участь викладачів і студентів у подіях Української революції тощо. Основні положення монографії, під які вдало підведені документальні джерела, є добре аргументовані, наукові, а висновки логічні, повні, сприймаються переконливо. Події і факти, викладені в тексті дослідження, перевірені, відповідають історичній

правді, показані як результат діяльності державних і політичних діячів, представників університетського загалу (професорів, доцентів, лекторів, асистентів, студентської молоді). Робота насичена відомими і маловідомими іменами, що доречно олюджує історичний процес, дає змогу побачити внесок різних діячів у розв'язання конкретних проблем університетського будівництва на державному і місцевому рівнях.

Автор дослідження широко використав досягнення вітчизняної історіографії з теми, обраної для вивчення. До думок своїх попередників ставиться з повагою, хоча не завжди з ними погоджується. Заперечуючи їм в окремих випадках, робить це і сміливо, і толерантно, і аргументовано.

О. М. Завальнюк отримав вагомі наукові результати, які полягають в тому, що, *по-перше*, глибоко проаналізовано національно-визвольний рух українців у 1917 р., спрямований на забезпечення національного характеру вищої освіти в Україні та діяльність українських урядів з реформування старих університетів та інститутів. *По-друге*, значно розширене фактографічне поле діяльності першого народного українського університету, яке дає змогу з'ясувати не лише його освітню і наукову, а й організаційну діяльність щодо відкриття нових українських університетів. *По-третє*, показана провідна роль інтелігенції столиці і регіону у виробленні і просуванні університетських проектів до остаточного розв'язання перших повноправних національних університетів. Виявлено усі спроби реформування російських університетів в Україні у 1918–1919 рр. та їх наслідки. *По-четверте*, суттєво доповнена інформація про офіційні святкові заходи з нагоди відкриття двох державних українських університетів. *По-п'яте*, широко висвітлена діяльність учених-гуманітаріїв, спрямовану на формування національно-патріотичного світогляду громадян країни, збереження архівної і культурно-історичної спадщини українського народу, створення одного середнього та одного професійного (педагогічного) навчальних закладів.

Автор зумів у повному обов'язі розкрити процес юридичного оформлення і зміст нормативно-правової бази функціо-

нування національної вищої школи у 1918–1920 рр.; ґрунтовно проаналізував стан матеріально-технічної і навчально-лабораторної бази і бібліотечних фондів, кадрового забезпечення і студентського контингентів українських держуніверситетів; висвітлив організацію навчально-виховного процесу, забезпечення його україномовними підручниками і посібниками, наукове життя, а також науково-видавничу діяльність викладачів і студентів та її результативність; з'ясував негативний вплив економічної кризи та становище професорсько-викладацьких корпорацій, усіх категорій працівників і студентів та заходи держави і місцевого самоврядування, громадських організацій і приватних осіб з соціального захисту і гуманітарної допомоги трудовим колективам і молоді; розкрив участь професорсько-викладацьких кадрів і студентства в державно-політичному житті і збройному захисті, церковному відродженні країни; детально висвітлив лекційну, публіцистичну і громадську діяльність працівників і студентської молоді університетів. Все це становить наукову новизну монографії.

Практичне значення отриманих результатів чимале. Вони можуть бути використані при розв'язанні конкретних теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з реформуванням сучасної вищої освіти в Україні, розширення автономних прав університетів. Положення і висновки доцільно врахувати при написанні узагальнюючих праць, спеціальних досліджень та науково-популярних робіт з історії Української революції 1917–1921 рр., історії української освіти і культури. Матеріали дослідження також можуть бути задіяні при підготовці нормативних курсів з історії України, історії вітчизняної освіти і педагогіки.

Наукова добросовісність і чесність дослідника дала змогу представити процес творення і діяльності державних українських університетів в період революції 1917–1921 рр. без будь-яких прикрас, перебільшень, фальшивих акцентів, тобто без спотворення історичної правди. Самі університети представлені як національно-освітні, наукові і культурні інституції, що, з одного боку, виборювали право на існуван-

ня і задовольняли потреби молоді різних національностей в українській вищій освіті, а з іншого, були послідовними і активними рушіями і осередками національного відродження.

Отже, рецензована робота, узагальнивши історичний досвід творення і функціонування перших державних українських університетів у революційну добу 1917–1921 рр., заповнила прогалину в українській історіографії, має неабияке пізнавальне значення для науковців і освітян, політичних і державних діячів країни, є свого роду застереженням для різних непродуманих перетворень в галузі вищої освіти, нагадуванням сучасникам і прийдешнім поколінням про тернистий шлях української науково-педагогічної інтелігенції, яка після поразки революції стала заручником і жертвою антидемократичного державно-політичного режиму. Разом з тим, монографія є своєрідною науковою реабілітацією державних українських університетів, викладачів і студентів, яких було незаконно репресовано більшовицьким режимом.

Монографія вельми повчальна для сучасної української молоді, яка обирає майбутнє чи навчається у вищих школах. Кожна молода людина може побачити, як неможливі студенти, маючи величезне прагнення прислужитися розбудові України, наполегливо оволодівали знаннями і водночас працювали на різних роботах, що давало їм засоби до існування.

Для освітян і науковців, усіх хто цікавиться освітньо-культурним поступом України, робота є справжньою енциклопедією національного університетського життя доби Української революції 1917–1921 рр.

*Лев БАЖЕНОВ,
директор Центру вивчення історії Поділля,
доктор історичних наук, професор*